

Šunskų parapijos teritorija

Lietuvos katalikų Bažnyčia XX amžiuje išgyveno gana didelius sukrėtimus: du pasaulinius karus, vėliau ilgą sovietų okupaciją. Didelį nuostolį bažnytinės institucijos patyrė, nes prarado savo bibliotekas ir nemažą archyvų. Šiandien, norint atkurti kai kurias lokalines istorijas, gana nelengva surasti bent kokių rašytinių šaltinių, atspindinčių praeitį įvykius. Šunskų parapijos, kaip ir didžiosios Užnemunės dalies, XX amžiaus dokumentai, bent kai kurie saugomi kaimyninės Lenkijos archyvuose, o XXI amžiaus dokumentų dauguma karo ar pokario metu buvo sunaikinti. Tad, rašant Šunskų parapijos istoriją, ją reikia tarsi mozaiką dėlioti iš atskirų gabalėlių. Straipsnyje bandoma aprašyti parapijos teritorijai priklausančius kaimus, įvardyti gyventojų skaičių, įvairius bendruomenę palietusius procesus.

Lithuanian Catholic Church survived two fairly great shakeups in 20th century. First of all, there were two World Wars and later it was long lasting Soviet occupation. The great damage Church institutions underwent in losing their own libraries and major part of archives. In order to recreate some of local histories today it is not easy to find any written sources which would reflect bygone events. Some of Šunskai parish documents as a major part of Užnemunė 20th century documents are kept in neighbor state Poland; however, major part documents of 21st century was destroyed. Thus, in order to write history of Šunskai parish, one needs to write it like to do that from the separate mosaic pieces. This article attempts to describe the villages which belong to Šunskai parish, population, and diverse processes which influenced community.

Įvadas

Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje vis dažniau bandoma atsigręžti į Katalikų Bažnyčios istorijos tarpsnius, kuriuos tyrinėti sovietiniu laikotarpiu buvo tiesiog draudžiama arba buvo kontroliuojama, kaip vertinami įvykiai. Šiame straipsnyje, remiantis archyviniais dokumentais, rastais kaimyninėje Lomžos vyskupijoje, bandoma tirti, kaip kūrėsi dabartinei Vilkaviškio vyskupijai priklausančios Šunskų parapijos bendruomenė, kokia buvo jos teritorija. Archyvinius dokumentus papildė ir iš minėtos parapijos kilusio kunigo V. Strimaičio rankraščiai.

Straipsnyje taikomi analizės ir sintezės metodai. Darbo objektas – Šunskų parapiinė bendruomenė XIX amžiuje. Darbo tikslas – Šunskų parapijos kaip administracinio vieneto ir bendruomenės XIX amžiaus istorinės raidos tyrimas. Darbo uždaviniai: Lomžos vyskupijos archyvinių dokumentų ir Lietuvoje rastų šaltinių analizė, taip pat parapijos teritorijos bei bendruomenės raidos tyrimas.

Pirmieji gyventojai ir bendruomenės augimas

Tiksliai nėra aišku, kada į Šunskų apylinkę atsikraustė pirmieji gyventojai. Kunigo Strimaičio rankraštyje *Šunskų parapijos kronika*¹ yra užsimenama, kad yra girdėta kalba, jog Šunskų vietovėje dar 1710 metais buvusi kapinių koplytėlė.² Šį faktą patvirtina ir 1933 metų *Šaltinis* straipsnyje „1710 metų maras Lietuvoje“. Jame teigiama, kad 1710 metais iš tikrųjų stovėjusi Šunskuose bažnytėlė ir gyventa žmonių. Ar šie teiginiai yra neginčytini, kuo juos galima būtų patvirtinti, neaišku. Tačiau jie atrodo panašūs į tiesą.

Kunigas istorikas Jonas Totoraitis „Sūduvos – Suvalkijos istorijoje“ teigia, kad iki 1744 metų Šunskų apylinkėse jau buvo kaimai: „Bebrininkai, Tursučiai, Puskepuriai ir Orinai prie Šešupės, o nuo Gižų krašto Baltrakis ir Rimavičiai“.³ Apie pirmuosius parapijiečius sužinome iš duomenų, kiek bažnyčioje suteikta sakramentų. Kunigas V. Strimaitis rašo apie pirmojo Šunskuose gyvenusio kunigo darbus: „Darbo kaipo vienam žmogui galėjo būti vidutiniškai. Kaip galima spėti iš krikštų, moterysčių, laidojimų, tai jų susidarydavo kartais gana didelis skaičius, tik, žinoma, ne visados lygus. 1797 m. Šunskuose viso yra krikštytų 85. Iš šio skaičiaus 26 yra svetimų parapijų. Tad vietinės lieka 59. Sekančiais metais krikštijama 96, bet 30 iš kitų parapijų. Moterysčių 1809 yra buvę 31. Napoleono metu žymiai sumažėjo. Per 1812 m. buvo tik 11 moterysčių, bet užtat atsilygino sekančiais 1813 m. kur moterysčių viso padarė 41. Mirusiųjų skaičius ne visad yra buvęs vienodas. Jų skaičius svyrudavo nuo 40–80. Nežinia dėl ko nepaprastai didelis mirusiųjų skaičius yra buvęs 1813 m. Jų užrašyta net 174. Toksai staigus pakilimas ir vėl nupuolimas galima aiškinti greičiausiai kokia nors epidemija. 1813 m. kaip tik yra sekantieji metai po prancūzmečio. Be to, tais metais pastebėta mirusiųjų jauno amžiaus vaikinių ir merginų. (Tarp kitų pastebėjau senuką, mirusį 105 metų, o moteriškę 115.)“⁴

Būnant Šunskuose kunigui Stadalnykui teko įvykdyti kai kuriuos Napoleono civilinio kodekso reikalavimus, tai reiškia, kad klebonija tapo tarsi valsčiaus raštinė. Štai kad ir santuokos užsakai turėjo būti skelbiami drauge su bažnytiniais skelbimais: „Sulig civilinio luomo reikalavimų moterysčių skelbimai buvo dveji: bažnytiniai – trys ir civiliniai – du. Civilinius skelbdavo iš klebonijos gonkų Tokius juos prilipindavo viešoje vietoje prie durų *domu gminnego*, t. y. klebonijoje.“⁵

Parapija labai išaugo Šunskuose dirbant kunigui Martynui Sinkevičiui (1819–1825), tad jau nuo 1822 metų Šunskuose apsigyvena antrasis kunigas, pasirašinėjęs Šunskų vikaro titulu. Tai buvo Ipolitas Katinevičius. Jis, skirtingai negu anksčiau čia pabuvęs kunigas Bučinskas, apsisotoja ilgesniam laikui. Kunigui Sinkevičiui gyvenant Šunskuose parapija toliau auga.⁶ Prie Sinkevičiaus Šunskuose dar buvo kunigas Jeronimas Geištoras (1823–1824).

Šunskuose klebonaujant Severinui Jekelaičiui (1826–1837), Lietuvą apskriejo žinia apie sukilimą prieš caro valdžią, Vilniuje sudarytas specialus komitetas. Tačiau sukilimui dar nebuvo pasirengta, nebuvo ginklų. Rusų valdžia, numatydama neramumus, gabseniusius žmones prieš sukilimą buvo ištrėmusi, nebuvo tinkamo vado, galėjusio prisiimti atsakomybę. Tuo metu ėmė bruzdėti ne tik bajorija, bet ir valstiečiai, tikėję sukilimu kaip savo socialiniu išsilaisvinimu. Ar sukilimas palietė Šunskus, nežinoma. Atsižvelgiant į tai, kad Šunskuose nebuvo dvaro, o valstiečiai jau kuris laikas buvo ne baudžiauninkai, neturėjo būti sukilimo organizatorių. Tiesa, kunigas Strimaitis teigia, kad Paršelių kaime

gyveno buvęs sukilimo dalyvis Antanas Katilius, už tai Sibiro tremtyje iškentėjęs 7 metus⁷. Tačiau šis Katilius buvo kilęs iš Katiliškių kaimo⁸ ir į Šunskų parapiją atsikėlė tikriausiai jau grįžęs iš tremties.

Kaimai ir parapijos ribos

XIX šimtmečio viduryje gana nuodugniai aprašytas parapijos inventoriūs, taip pat ir jos teritorijoje buvę kaimai. Tuo metu parapijų inventoriuose – tiksliau, aprašuose – buvo fiksuojama ir parapijos teritorija bei sodybos nurodant ir gyventojų skaičių.

Šunskų parapijos kaimai prieš pastatant antrąją bažnyčią priklausė dviem valsčiams: vieni Šunskų, kiti Vilkaviškio:⁹

Valsčius	Eil. nr.	Kaimas arba sodyba	Dūmų (sodybų) skaičius	Gyventojų skaičius	Atstumas iki bažnyčios (km)
Šumskas (Szumsk)	1	Šumskas (Šunskai)	24	306	bažnyčios vieta
Šumskas	2	Tursučiai	25	274	3
Šumskas	3	Ašmonai	6	67	7
Šumskas	4	Obelinė	3	41	6
Šumskas	5	Puskepuriai	11	90	8
Šumskas	6	Marciniškiai	4	48	1
Šumskas	7	Viaružiškiai	4	83	2
Šumskas	8	Dielinė	3	44	4
Šumskas	9	Vekeriotiškės	13	99	5
Šumskas	10	Svirnoviečiai	3	23	6
Šumskas	11	Cikakalnis	3	41	7
Šumskas	12	(Sodyba) Gustabūdis	1	14	5
Šumskas	13	(Sodyba) Drabulinė	1	6	2
Vilkaviškis	14	(Sodyba) Žvirgzdaičiai	1	10	2
Vilkaviškis	15	Žvirgzdaičiai	21	141	3
Vilkaviškis	16	Baltrakis	10	96	6
Vilkaviškis	17	Rimavičiai	6	64	7
Vilkaviškis	18	Kupreliškiai	21	162	7
Vilkaviškis	19	Kupčiškiai	3	29	6
Vilkaviškis	20	Dobrovolė	2	34	6
Vilkaviškis	21	Pančekiai	9	68	3
Vilkaviškis	22	Paršeliai	3	112	2
Vilkaviškis	23	Oželiai	16	160	3
Vilkaviškis	24	Ramoniškiai	12	117	6
Vilkaviškis	25	Vladziškiai	6	54	6
Vilkaviškis	26	Juodupiai	20	136	8
Vilkaviškis	27	Strielčiškės	4	36	6,5
Vilkaviškis	28	Pilūnai	17	143	8
Vilkaviškis	29	Bebrinykai	30	260	6,5
Vilkaviškis	30	Žiūrių Gudeliai	26	212	6
Vilkaviškis	31	Talkiškės	5	50	4
Vilkaviškis	32	Domeikiškės	5	54	6

Vilkaviškis	33	Kazliškiai	9	73	7
Vilkaviškis	34	Užbaliai	4	38	5
Vilkaviškis	35	Sarakai	12	89	4
Vilkaviškis	36	Piliakalniai	10	83	5
Vilkaviškis	37	Popiliakalniai	5	51	6
Vilkaviškis	38	(Sodyba) Būdviečių	1	6	6,5
		Iš viso:	369	3444	

Nėra iki galo aišku, kiek tuo metu gyveno minėtuose kaimuose kitataučių ar kitatikių. Šiek tiek vėlesniais duomenimis, „1873 metais Šunskų parapijos ribose gyventa žydų 124, o kitatikių 110“.¹⁰ Čia kitatikiais įvardijami protestantai. Kokiu verslu užsiėmė žydai, nėra tiksliai žinoma. Galima manyti, kad jų verslai buvo panašūs, kaip ir kitose vietovėse. Štai Paršelių kaime žydas Abramus turėjo karčiamą. Vėliau jo žemę nupirko ūkininkas Kriaučiūnas.¹¹ Žydai Šunskuose neturėjo sinagogos. Artimiausi maldos namai buvo Marijampolėje. Vėlesniuose dokumentuose jau nebeminimi Šunskuose ir jų apylinkėse gyvenantys žydai. Matyt jie išsikraustė, nes carinė administracija ribojo žydų gyvenamąsias vietas, drausdavo gyventi kaimuose.

Šunskų apylinkėse gyveno nemažai vokiečių šeimų. Tačiau jie čia nebuvo sukūrę savo bendruomenės, nes neturėjo savo maldos namų.

Netrukus kaimai perskirstyti naujiems valsčiams. Vilkaviškio valsčiui priklausę kaimai priskirti Gižų ir Paežerių valsčiams. Patikslinti gyventojų duomenys, tačiau kai kuriais atvejais atstumai nuo kaimų iki bažnyčios nurodyti skirtingi nei ankstesniuose sąrašuose. Gal kai kur buvo tikslinama, tačiau neatmetama ir klaidų tikimybė. Tai matome iš naujai sudaryto parapijos inventoriaus sąrašo, į Šunskus klebonauti paskyrus kunigą Simoną Varkalą. Jis ir pasirašė parapijos perėmimo aktą.¹²

Valsčius	Eil. nr.	Kaimas arba sodyba	Dūmų (sodybų) skaičius	Gyventojų skaičius	Atstumas iki bažnyčios (km)
Šumskas (Szumsk)	1	Šumskas (Šunskai)	28	340	bažnyčios vieta
Šumskas	2	Tursučiai	25	299	3
Šumskas	3	Ašmonai	7	80	3
Šumskas	4	Obelinė	4	44	2
Šumskas	5	Puskepuriai	11	111	7
Šumskas	6	Marciniškiai	4	41	1
Šumskas	7	Karužai	5	84	2
Šumskas	8	Dielinė	3	55	3
Šumskas	9	Vekeriotiškės	13	85	4
Šumskas	10	Svirnoviečiai	3	27	5
Šumskas	11	Cikakalnis	3	16	5
Šumskas	12	Gustabūdis	4	22	4
Šumskas	13	Drabulinė	1	10	3
Gižų	14	Žvirgždaičiai	22	130	2
Gižų	15	Baltrakis	10	116	4
Gižų	16	Rimavičiai	8	63	5

Gižų	17	Būdviečių	2	17	5
Paežerių	18	Kupreliškiei	22	150	5
Paežerių	19	Kupčiškiai	3	30	4
Paežerių	20	Dobrovolė	3	27	4
Paežerių	21	Pančekiai	9	100	3
Paežerių	22	Paršeliai	12	126	1
Paežerių	23	Oželiai	17	230	3
Paežerių	24	Ramoniškiai	12	114	5
Paežerių	25	Vladziškiai	6	56	5
Paežerių	26	Juodupiai	3	53	6
Paežerių	27	Strielčiškės	23	130	6
Paežerių	28	Pilūnai	16	166	8
Paežerių	29	Bebrinykai	30	290	7
Paežerių	30	Žiūrių Gudeliai	26	227	6
Paežerių	31	Talkiškės	6	61	4
Paežerių	32	Domeikiškės	6	92	6
Paežerių	33	Kazliškiei	9	72	7
Paežerių	34	Užbaliai	4	56	5
Paežerių	35	Sarakai	12	111	4
Paežerių	36	Piliakalniai	10	64	5
Paežerių	37	Popiliakalniai	12	93	6
		Iš viso:	394	3784	

Nauji duomenys liudija, kad kai kuriuose kaimuose padaugėjo gyventojų, išnyko kai kurios viensėdijos, kai kurie kaimai gerokai sumažėjo.

1875 metais dar kartą buvo deklaruotos parapijos ribos. Kadangi ji jau nuo 1868 metų priklausė Marijampolės dekanatui, tai visus dokumentus ir tvirtino Marijampolės dekanas. Jis rašo, kad Šunskų parapija ribojasi rytuose su Marijampolės, vakaruose su Vilkaviškio, pietuose su Marijampolės ir Gižų, o šiaurėje su Pilviškių parapija.¹³

Parapiją perimant kunigui Vincui Natkevičiui 1893 metais buvo atliktas nuodugnus inventoriaus surašymas, tačiau kaimai, kaip įprasta tokiais atvejais, nebuvo surašyti ir nebuvo pateiktas gyventojų skaičius.¹⁴ Tuo laikotarpiu galima pastebėti itin svarbų parapijos bruožą: ji buvo lietuviška. V. Strimaitis liudija: „niekas nekalbėjo ir lenkiškai nemokėjo – vadinasi, Šunskai išbuvo lietuviškiausia Lietuvoj parapija“¹⁵. Tą patriotinį kraštiečio kunigo teiginį iš dalies patvirtina ir 1898 metų pamaldų aprašymo dokumentai, teigiantys, kad šioje parapijoje pamaldų metu tikintieji gieda lietuvių kalba.¹⁶

Išvados

1. Šunskų parapija teritoriniu pagrindu jau buvo suformuota XVIII amžiaus pabaigoje. Kitame šimtmetyje inventorių sąrašuose bent du kartus buvo nuodugnai surašyti jai priklausantys kaimai, juose esančių sodybų ir gyventojų skaičius.

2. Parapiją 1868 metais priskyrus Marijampolės dekanatui dar kartą buvo patvirtintos jos ribos nusakant, su kuriomis kitomis parapijomis ji susisiečia.

3. Parapijiečiai gyveno 37 ar 38 kaimuose ir viensėdijose, esančiose iki 8 kilometrų atstumu nuo bažnyčios. Daugelis jų buvo lietuviai katalikai ir tik nedidelis protestantai, kai kurie vokiečiai. Žydai XIX amžiaus pabaigoje Šunskų apylinkėse jau nebegyveno.

4. Parapija buvo lietuviška, niekas nesistengė jos lenkinti, žmonės pamaldose giedodavo lietuviškai.

5. Filijinė Šunskų parapija XIX amžiuje išaugo ne tiek žmonių skaičiumi, kiek bendruomeniškumu ir jau XX amžiaus pradžioje tapo savarankiška parapija.

NUORODOS

- ¹ *Strimaitis V.* Šunskų parapijos kronika. Šunskai. 1928 (rankraštis, autoriaus asmeninis archyvas).
- ² Atrodo, kad šis teiginys yra užrašytas kun. V. Ambraziejaus, Šunskų klebono (1921–1948), vėliau redagavusio rankraštį.
- ³ *Totoraitis J.* Sūdūvos – Suvalkijos istorija. Marijampolė. 2003. P. 596.
- ⁴ *Strimaitis V.* Šunskų parapijos kronika. Šunskai. 1928. P. 10 (rankraštis, autoriaus asmeninis archyvas).
- ⁵ *Strimaitis V.* Šunskų parapijos kronika. Šunskai. 1928. P. 12 (rankraštis, autoriaus asmeninis archyvas).
- ⁶ *Strimaitis V.* Šunskų parapijos kronika. Šunskai. 1928. P. 17–20 (rankraštis, autoriaus asmeninis archyvas).
- ⁷ *Strimaitis C.* Strimaičių – Katilių geneologinė schema (metai ir miestas nenurodyta, autoriaus asmeninis archyvas).
- ⁸ *Butautas R.* Mūsų šaknys. Vilnius. 1994. P. 107.
- ⁹ Opisanie Parafii Szumskiej, która składa się z Wsiów i Osad, 1858 r. / Działo się w Szumsku dnia 18/30 Grudnia 1858 roku/ Sig. I-548, Akta koscielna. Filialne Szumsk (Lomžos vyskupijos archyvas).
- ¹⁰ *Strimaitis V.* Šunskų parapijos kronika. Šunskai. 1928. P. 65 (rankraštis, autoriaus asmeninis archyvas).
- ¹¹ *Strimaitis V.* Šunskų parapijos kronika. Šunskai. 1928. P. 66 (rankraštis, autoriaus asmeninis archyvas).
- ¹² Opisanie Parafii Szumskiej/ Działo się w Szumsku dnia 15/27 Lipca 1875/. Sig. I-548, Akta koscielna. Filialne Szumsk (Lomžos vyskupijos archyvas).
- ¹³ Granice parafii Szumskiej Działo się w Szumsku dnia 15/27 Lipca 1875r./Sig. I-548, Akta koscielna. Filialne Szumsk (Lomžos vyskupijos archyvas).
- ¹⁴ Działo się w Szumsku dnia 23 Lutego 1893 r. /Sig. I-548, Akta koscielna. Filialne Szumsk (Lomžos vyskupijos archyvas).
- ¹⁵ *Strimaitis V.* Šunskų parapijos kronika. Šunskai. 1928. P. 79 (rankraštis, autoriaus asmeninis archyvas).
- ¹⁶ Odpowiedzi na pytania w jakim porządku odbywają się nabożeństwa w kosciele Szumskim / Porządek Nabożeństwa/ Sig. 2-335 (Lomžos vyskupijos archyvas).

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. *Butautas R.* Mūsų šaknys. Vilnius. 1994.
2. Działo się w Szumsku dnia 23 Lutego 1893 r. /Sig. I-548, Akta koscielna. Filialne Szumsk (Lomžos vyskupijos archyvas).

3. Granice parafii Szumskiej Działo się w Szumsku dnia 15/27 Lipca 1875r./Sig. I-548, Akta kościelna. Filialne Szumsk (Lomžos vyskupijos archyvas).
4. Grudnia 1858 roku/.Sig. I-548, Akta kościelna. Filialne Szumsk (Lomžos vyskupijos archyvas).
5. Opisanie Parafii Szumskiej, która składa się z Wsiów i Osad, 1858 r. // Sig. I-548, Działo się w Szumsku dnia 18/30 (Lomžos vyskupijos archyvas).
6. Opisanie Parafii Szumskiej/ Działo się w Szumsku dnia 15/27 Lipca 1875/ Sig. I-548, Akta kościelna. Filialne Szumsk. (Lomžos vyskupijos archyvas).
7. Odpowiedzi na pytania w jakim porządku odbywają się nabożeństwa w kościele Szumskim./Porządek Nabożeństwa/ Sig. 2-335, Lomžos vyskupijos archyvas).
8. *Strimaitis C.* Strimaičių – Katilių geneologinė schema (metai ir miestas nenurodyta, autoriaus asmeninis archyvas).
9. *Strimaitis V.* Šunskų parapijos kronika. Šunskai 1928 (rankraštis, autoriaus asmeninis archyvas).
10. *Totoraitis J.* Sūdāvos – Suvalkijos istorija. Marijampolė. 2003.

Kęstutis Žemaitis

TERRITORY AND POPULATION OF ŠUNSKAI PARISH IN 19TH CENTURY

S u m m a r y

According to some historical sources it seems that in 1710 there were chapel and lived some people in Šunskai. Whether these statements are unquestionable and how they could be confirmed, it is not certainly clear. However, it seems that it is close to the truth. The beginning of the parish would be the moment when the first Church was built in 1795. Its territory belonged to rural districts of Vilkaviškis and Šunskai, later it belonged to districts of Šunskai, Gižai, and Paežeriai. The descriptions of villages were made in 1858 and 1875. Recently, there was clarified the information about villages and inhabitants; however, some later records about distance from villages to the church differ from previous ones. It could be caused by clarification; however, it is possible because of made mistakes. That is noticed from newly made parish's inventory which was detailed described in the middle of 19th century, including villages which belong to the parish. At that time in the inventories or descriptions of the parishes was also recorded parish's territory and number of people. In 1875 there were clearly defined boundaries of the parish. Because since 1868 it already belonged to deanery of Marijampolė, all documents were confirmed by dean of Marijampolė. He writes that Šunskai parish neighbors upon Marijampolė in the East, Vilkaviškis in the West, Marijampolė ir Gižai in the South, and Pilviškiai in the North.

In 1898 during the taking over of the parish by new pastor there was done a detailed inventory; however, the villages routinely were not inventoried and also it was not given number of people. According to nationality and religion major part in the parish were Roman Catholic Lithuanians. Although in the middle of 19th century there was large Jewish community, however, they did not have synagogue. Their nearest meeting-house was in Marijampolė. In later documents one can not discover any Jews who lived in Šunskai area. It seems that they were forced to move out because of Czarist government which restricted for Jews to live in countryside. There were quite a few German families in Šunskai. However, they did not found their own community because they did not have their own prayer-house.

Among Catholics in Šunskai parish, especially in the end of 19th century, came of great number Church's and public figures, priests and laity. The 19th century for Šunskai was period of development from subsidiary parish to independent one.

Gauta: 2007 03 05

Parengta: 2006 06 15

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Šunskų parapija, teritorija, gyventojai.

KEY WORDS: Šunskai parish, theritory, people.

Kęstutis ŽEMAITIS – kanauninkas, teologijos daktaras, Katalikų teologijos fakulteto Vytauto Didžiojo universitete profesorius. Tyrimų sritis: Lietuvos katalikų Bažnyčios socialinė veikla 1918–1940 metais.

Kęstutis ŽEMAITIS – canon, doctor of theology, professor at the Faculty of Catholic Theology at VMU. Research: social activity of Lithuanian Catholic Church in 1918–1940.